

Československý model „socialismu s lidskou tváří“¹

Miroslav Novák²

„ Až mě zaráží, jak se každý zaklíná tím slovem: socialismus. Jsou-li všichni pro jisté uspořádání společnosti, je to poněkud podezřelé. Buď se nevyslovují svobodně, anebo představa toho, pro co se vyslovují, je tak vágní, že skutečně každý může být pro. [...] Je-li projekt socialismu tím nejlepším, co kdy vytvořilo lidstvo, jak vysvětlíme stále se opakující ‚deformace‘ při jeho uskutečňování? Stalinismus a jeho byrokraticko-policejní dědice v řadě zemí, maoismus, vývoj v Albánii a na Kubě a ovšem i u nás? Lze tak naprosto a bez zaváhání přejít opakující se varování? Stále znovu mluvit jen o deformacích, které vlastně zavinilo snad několik lidí, snad nějaká vyšší zlověstná vůle, snad imperialistické rozvědky? Netkví kořen tragédie v samém projektu? Tento projekt, jehož konstantním přívlastkem bývá slovo vědecký, nese totiž všechny stopy doby, kdy vznikal, doby, která se nenávratně vzdaluje i se svými projekty; se svými ideály a sny se propadá do hlubin minulosti.“ (Ivan Klíma „Jeden projekt a jedna strana“, LL č. 9, 25. dubna 1968, přetištěno in: Hoppe ed. 2004: 158 a 159)

Intelektuálním pandánem, komplementem reformního komunismu byl revizionistický marxismus. Lze proto analogicky konstatovat, že « blbost », abych se vyjádřil jako Zdeněk Mlynář (1930-1997)³, mnoha (nejen) českých intelektuálů té doby byla ideologie revizionistického marxismu.⁴ Podobně jako reformní komunisté nechtěli odvrhnout, ale pouze opravit existující komunistický systém, revizionističtí marxisté nechtěli odmítnout, ale jenom očistit oficiální marxisticko-leninskou ideologii. Tito revizionisté stále pokládali marxismus za « nepřekonatelný horizont » (Jean-Paul Sartre) intelektuálního života. Je prý jen třeba ho zbavit « deformací » stalinské éry. Znamená to, že ostatním směrům stále bránili v tom, aby mohly marxismu rovnoprávně konkurovat.

Je třeba rozlišovat především dva marxistické revizionismy. Zaprvé marxistický revizionismus konce 19. a začátku 20. století. Jeho hlavním představitelem byl německý

---

¹ Nepatrně upravená kapitola z mé knihy *Pražské jaro 1968: přerušená revoluce?*, Academia, Praha 2021 (viz Novák 2021: 112-138). Celou knihu lze s dvacetiprocentní slevou objednat zde: www.Academia.cz.

² Profesor politologie. E-maily : novak@vspsv.cz a novak@vsmvv.cz. Mnoho jeho textů lze zdarma stáhnout z jeho stránek portálů ResearchGate a Academia.edu.

³ Mlynář ve svých pamětech *Mráz přichází z Kremle* poutivě uznává: „Cítíme se zaskočení, že sovětské politbyro jedná jako banda gangsterů. Ale i to je naše vina. Kádár se přece právem ptal Dubčeka : ‘Cožpak opravdu nevíte, s kým máte tu čest?’ Pokládal za nemožné, že by to Dubček nevěděl. Jsme vlastně blbci, ale naše blbost má podobu ideologie reformního komunismu“ (Mlynář [1978] 1981: 297).

⁴ Z pochopitelných důvodů se zde soustředím na jeho politické aspekty a nechávám stranou jiné komponenty revizionistického marxismu, které jsou rázu čistě filozofického a revidují zejména « dialektický materialismus ».

sociální demokrat Eduard Bernstein (1850-1932), autor známé knihy *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* z roku 1899 (Bernstein 1899, <https://www.marxists.org/deutsch/referenz/bernstein/1899/voraus/index.html>), přeložené svého času i do češtiny pod názvem *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie* (Bernstein 1902, http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/eb_psusd.htm). Tento marxistický revizionismus revidoval Karla Marxe (1818-1883). Naproti tomu revizionismus reformistického období v komunistických zemích revidoval v podstatě jen Josifa V. Stalina (1878-1953). Zatímco pro Bernsteina je empirická skutečnost argumentem proti Marxově doktríně, revizionisté šedesátých let 20. století vyvodili naopak z krutých zkušeností s uskutečňováním marxistických idejí v praxi iluzorní závěr, že Marxovy ideje byly „zdeformovány“ a že je prý třeba se vrátit k „autentickému“ Marxovi (nebo dokonce i k „autentickému“ Leninovi).

Jacques Dewitte v návaznosti na polského filozofa Leszka Kołakowského (1927-2009), autora monumentálního třísazkového díla o hlavních směrech marxismu, shrnuje výstižně základní nedostatek tohoto revizionistického marxismu šedesátých let 20. století : „Pokud realizace [marxistické] doktríny neodpovídaly záměrům jejího autora, bylo tomu tak prý proto, že byla zdeformována a ne proto, že se k takovému uplatňování v praxi snad hodila. Marxistický ideál tak zůstával neposkvřněný a uchráněný před každým empirickým vyvrácením. Předpokládá-li se totiž, že existující socialismus ‘nemá nic společného’ se socialistickým ideálem, předem se odmítá veškerá empirická zkušenost: pokud nás dějiny učí, že kdykoli byla doktrína aplikována v praxi, vedlo to k fiasku a k aberaci, vždycky se dá odpovědět, že to není důležité, že je to jen náhoda a že ‘opravdová komunistická společnost’ stále stojí za obzorem. Máme tak k dispozici mocný nástroj k permanentnímu zaslepení a k popírání veškeré skutečnosti. [...]

Revizionistické hnutí skončilo politicky fiaskem. [...] Rok 1968, který byl také rokem invaze a ovládnutí Československa, znamená pro dějiny v lidových demokraciích definitivní konec všech nadějí na ‘zdařilou’ komunistickou společnost a na ‘obrodu’ její ideologie.“ (Dewitte in : Kołakowski 1978a : 266-267).

Jak pochopil známý francouzský historik François Furet (1927-1997), iluze není jen něčím, co „doprovází“ dějiny komunismu; iluze je jeho základem (viz Furet [1995] 1996 : 10, srv. čes. překl. Furet 2018 : 14). Jednou z klíčových iluzí českých revizionistických marxistů šedesátých let 20. století bylo, že negativní stránky komunismu prý plynou z jeho ztělesnění v nedostatečně rozvinutém Rusku a z jeho mechanického napodobování ve vyspělejších

zemích. Tato iluze byla silně zakořeněna mezi českými autory, kteří hovořili o « socialismu s lidskou tváří ».

Do značné míry se s ní setkáme už u prvního prezidenta Československé republiky Tomáše Garrigua Masaryka (1850-1937), podle něhož ruský komunismus je špatný hlavně proto, že Rusko je « negramotné » a « zaostalé ».⁵ Masaryk píše například: „Avšak Lenin a jeho stoupenici reprezentují hospodářský a kulturní primitivism ruského negramotného mužika.“ (Masaryk [1933] 1939 I : 207) Jinde tvrdí : „Leninova taktika upomíná příliš na taktiku Ivana Hrozného. Ruské bolševictví nepřekonalo ruského carismu.“ (tamtéž) A dále : „Lenin je Rus a typický Rus...“ (Masaryk [1933] 1939 I : 298). Nebo : « Rusové nemohou vyniknout nad sebe. A podle toho vypadá jejich kommunismus a socialism – to jest není to a nemůže to být socialism a kommunismus marxistický, vědecký. Všechny vady, které měl ruský stát, ruská škola, ruská církev atd., má také ruský bolševický stát a režim – je plodem téhož lidu a téhož vzdělání. » (Masaryk 1990 : 300)

Masarykovo pojetí potom ve dvacátých, třicátých a čtyřicátých letech 20. století (a do šuplíku i později) zdokonalil velký znalec leninismu, český historik Jan Slavík (1885-1978). Není náhodou, že Slavík napsal víc než stostránkový « dodatek » k 1. svazku Masarykova spisu *Rusko a Evropa* (viz Slavík 1930 : 278-382⁶). V upravené podobě se pak toto pojetí masivně rozšířilo v roce 1968. Formuloval ho tehdy zejména marxistický filozof Jiří Cvekl (1919-1995) v teoretickém časopisu ÚV KSČ *Nová mysl* (č. 8/1968). Cvekl se mimochodem ve své „sebekritice“, publikované přesně o dva roky později ve stejném časopisu *Nová mysl* (č. 8/1970) nestyděl dát na papír, že tento „model“ socialismu s lidskou tváří prý „byl vypracován v antikomunistických centrálních imperialistických zemích“ (Cvekl 1970 : 1100; kurzivou zvýraznil Cvekl).

---

⁵ Názory T. G. Masaryka na bolševismus lze najít nejlépe ve sbornících jeho statí a deklarácí *Cesta demokracie* (viz zejm. Masaryk 1933, 2. vyd. 1939 a 1938, sv. I a sv. II). Jde především o následující texty: „Národnímu shromáždění“ – 28.10.1919 : sv. I., hlavně s. 200-212; „Sovětské Rusko a my“ – 5.-23.9.1920 : I, s. 366-416; „Dělnictvu“ – 24.9.1920, I, s. 420-423; „Revoluce a bolševici“ – 24.12.1920 : I, s. 446-455; „O tak zvané diktatuře proletariátu“ – 1.1.1921 : II, s. 9-21; „Pomoc Rusku Evropou a Amerikou“ – 10.2.1922 : II, s.231-249; „Slovani ve válce“ – 22.5.1922 : II, hlavně s. 278-281.

„Sovětské Rusko a my“ vyšlo rovněž jako samostatný tisk (viz Masaryk 1920). „Revoluce a bolševictví“, „O tak zvané diktatuře proletariátu“, jakož i „Dělnictvu“ (pod upraveným názvem „Československému dělnictvu“) byly vydány také v samostatné brožůře *O bolševictví* (viz Masaryk 1921). Po roce 1989 vyšel samostatně pod stejným názvem rozšířený Masarykův sborník *O bolševictví* (viz Masaryk 1990), který obsahuje nejen to, co bylo v původní stejnojmenné brožůře z roku 1921, ale zároveň i « Sovětské Rusko a my ».

Jen pro úplnost dodávám, že třetí svazek *Cesty demokracie* zahrnující léta 1924-1928 byl publikován až v roce 1994 pochopitelně pod jinou redakcí a v poněkud odlišné podobě než první dva svazky. Konečně čtvrtý svazek zahrnující léta 1929-1937 vyšel až roku 1997. Masarykovy názory na marxismus a bolševismus jsem analyzoval ve francouzské studii „T. G. Masaryk, critique du marxisme“ (viz Novák 1991).

⁶ V nejnovějším úplném (třísvazkovém) vydání *Ruska a Evropy* z polistopadového období má Slavíkův dodatek méně stran, protože je vytištěn drobnějším typem písma než vlastní Masarykův text (viz Slavík 1995: 313-349).

Ve svém citovaném článku z roku 1968 Cvekl píše, že marxismus je západoevropským produktem a je-li transplantován do podstatně odlišného kulturního prostředí, mění se v kvalitativně jiný systém. Marxismus vyvezený z Evropy do Ruska nabyl forem vlastních ruské kultuře a ruskému prostředí. « Nejde jen o pouhou deformaci, ale o posun smyslu, vyplývající z jiného kulturního kontextu. [...] V tomto smyslu může československé úsilí o nový model socialismu vytvořit *takový typ blízkosti k původnímu marxismu, který zatím nebyl nikde ve světě dosažen.* » (Cvekl 1968 : 1020, zvýraznil M. N.)

Podobná blouznění najdeme i v článku „Před rozhodnutím (O nový československý model socialismu)“, podepsaném členy a spolupracovníky mezioborového týmu Radovana Richty (1924-1983) pro výzkum společenských a lidských souvislostí „vědeckotechnické revoluce“ (byl mezi nimi i Jiří Cvekl), který vyšel na pokračování v komunistickém deníku *Rudé právo* 10., 11. a 12. července 1968. Hned na začátku se tam píše o « snaze uskutečnit ve své vlasti nejpronikavější sociální experiment našich dějin – realizovat socialistickou a komunistickou společnost » (cituji dle Hoppe ed. 2004 : 234). Dále tam můžeme číst : « S tímto velkolepým projektem, o jaký se nepokusilo žádné jiné hnutí současnosti, vstoupil socialismus do naší země, do povědomí světové veřejnosti a stal se elementárním hnutím současné civilizace. » (Hoppe ed. 2004 : 236) A do třetice všeho nejlepšího : « Naše povinnost vůči socialismu a mezinárodnímu dělnickému hnutí zní : uskutečnit socialismus v naší zemi v jeho pravé a plné podobě. » (Hoppe ed. 2004 : 242)

Takové chiméry byly během pražského jara mezi marxistickými revizionistickými intelektuály na denním pořádku. Uveďme například filozofa Karla Kosíka (1926-2003), autora mezinárodně známé *Dialektiky konkrétního* (viz Kosík 1963), podle Rio Preisnera (1925-2007) „onoho manifestu velké iluze o možnosti dialektické reformy totalitarismu“ (viz Preisner 1974: 216). Ve své polemice s Václavem Havlem (1936-2011), nazvané «Váha slov », Kosík uvádí : „Společnost, která by vzešla z československého jara, neměla a nechtěla být pouze ‚normálně a zdravě fungujícím společenským organismem‘, nýbrž *opravdovou* socialistickou společností, negující jak kapitalismus, tak stalinismus.“ (Kosík 1969 : 17; zvýraznil Kosík)⁷

Dokonce i významný nemarxistický filozof Jan Patočka (1907-1977), žák fenomenologa Edmunda Husserla (1859-1938), v pozdních šedesátých letech do jisté míry

---

⁷ Při vší úctě ke Kosíkovi a k jeho těžkému osudu od dob normalizace toto jeho pojetí nepokládám ani tak za „radikálnědemokratické“, za jaké ho označuje Stropnický (viz Stropnický 2012: 12-13), ale spíše za blouznivé. Je ovšem pravda, že Kosík v 50. letech napsal dvě knihy o českých radikálních demokratech. A není asi náhodné, že v současné době je v západním světě pojem radikální demokracie spojován zejména s dvěma „radikálně“ levicovými filozofy, jakými jsou Ernesto Laclau (1935-2014) a jeho manželka Chantal Mouffeová (*1943).

podlehl této tehdy rozšířené iluzi : « V soudobé situaci rozděleného světa, jehož jedna část deklaruje stále ještě princip individuálních svobod, kterým neodpovídá sociální skutečnost, a druhá má na zřeteli velké strukturální proměny, jež vyžadují absolutní kolektivní disciplínu, zdál se prosvítat světlý bod možné syntézy, která by nebyla eklecticismem, nýbrž tvořivým řešením. » (Patočka 1990 : 39)

Mimořádně příbuzné, jen o něco střízlivější koncepce byly v šedesátých letech 20. století rozšířeny také v západních zemích, zejména mezi stoupenci takzvané « teorie konvergence » mezi východním komunismem a západní demokracií. Citujme mezi nimi aspoň významného amerického sociologa ruského původu Pitirima A. Sorokina (1889-1968) (viz Sorokin 1960 a 1964), známého nizozemského ekonoma Jana Tinbergena (1903-1994) (viz Tinbergen 1961) a slavného francouzského politologa Maurice Duvergera (1917-2014), kteří hlásali sblížení mezi Východem a Západem. Východ se liberalizuje, zatímco Západ se socializuje (viz mj. Duverger 1964: 367). Duverger se tehdy domníval, že tento proces vyústí v „demokratickém socialismu“.

Jedním z předchůdců tohoto mylného pojetí byl československý prezident Edvard Beneš (1884-1948). Ve své knize *Demokracie dnes a zítra* shrnuje : „Mezi oběma těmito politicko-sociálními systémy [tj. mezi „systémem sovětského socialismu“ a „systémem poválečné přebudované demokracie“] spolupráce a sblížení je možné a dosažitelné. V oboru čisté teorie a jejich filozoficko-sociologické základny je třeba jejich vzájemné tolerance. V oboru sociálně-hospodářské praktické výstavby budoucí socialisující demokratické společnosti musí demokracie dělat podstatné koncese systému sovětsko-socialistickému ; v oboru politického režimu demokratické svobody a v odbourávání dočasné diktatury proletariátu musí systém sovětsko-socialistický udělat naprosto podstatné a rychlé koncese systému poválečné, přebudované demokracie.“ (Beneš [1945] 1948: 232-233) Jak je zřejmé, takové „sblížení“ je podle prezidenta Beneše možné a žádoucí, nepovažoval ho však podle všeho za nutné vyústění dosavadního vývoje.

Vraťme se k osmašedesátému v ČSSR a zmiňme ještě případ slavného spisovatele Milana Kundery (*1929). Ve svých statích „Český úděl“ a „Radikalismus a exhibicionismus“ Kundera rozlišuje mezi « mentalitou velmocí » a « mentalitou malých národů ». U malých národů je tvorba hodnot spjata s otázkou samého bytí, což podle Kundery vysvětluje, proč kulturní a ekonomická tvorba je u malých národů daleko intenzivnější než u velkých říší.

A dodává : „Ano, jsem přesvědčen o velkém poslání malých národů. [...]. Pokus vytvořit konečně (a poprvé v jeho světových dějinách) socialismus bez všemoci tajné policie, se svobodou psaného i mluveného slova, s veřejným míněním, jež je slyšeno, a s politikou, jež

se o ně opírá, s moderní kulturou svobodně se rozvíjející a s lidmi, kteří ztratili strach, to byl pokus, jímž Češi a Slováci poprvé od konce středověku stanuli opět ve středu světových dějin a adresovali světu svou výzvu.“

(https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf)

Dalo by se citovat mnoho dalších podobných tvrzení v textech reformních komunistů a revizionistických marxistů v letech 1968 a 1969. Ukazuje se tu, že existuje nejen mesianismus velkých národů, o němž píše Kundera, ale také mesianismus malých národů nebo, jak se vyjadřuje Havel, « provinciální mesianismus » (viz <https://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/3/havel-1.pdf>).

Václav Havel soudí ve svém článku „Český úděl?“, že vývody obsažené v Kunderově stati « Český úděl » zapadají do tradice « sebeobdivných obrozenecko-vlasteneckých preludů » : „Závěrem tedy: kdybychom vycházeli z představy, kterou nám nastínil Kundera, že totiž maličké, hloupě umístěné, hodné, inteligentní, trápené a k trápení odsouzené Československo se stalo vlastní pílí nejdůležitějším bodem světa, za což ho jeho zlí sousedé, které si samo vůbec nevybralo, krutě potrestali, takže jediné, co mu dnes zbývá, je jeho duševní (a zřejmě v soukromí pěstovaná) převaha nad nimi – kdybychom tedy vycházeli z této kýčovitě představy o svém ‚údeľu‘, nejen, že bychom se na hony vzdálili všem tradicím kriticismu (nejen českého, ale jakéhokoliv), ale navíc bychom upadli do nacionálních sebeklamů, které by nás také mohly – jako národní komunitu – ochromit na celá desetiletí.“

(<https://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/3/havel-1.pdf>)

Svoboda slova je v civilizovaných demokratických zemích něčím samozřejmým a pokus o jejich návrat nestaví Československo do středu dějin. „Existující socialistický systém“ chtěl odstranit absurdity, chyby a zločiny, jichž se sám dopustil. Místo toho, abychom se chlubili, měli bychom se spíše stydět, že náš systém vyžaduje takové nápravy, konstatoval Havel.

Je nesporné, že spisovatelé a filozofové hrají velmi důležitou roli v malých ohrožených národech. Chtěl bych však upozornit na to, že poněkud podobnou roli hráli také v Rusku už od 19. století, jak ostatně naznačuje původní smysl ruského slova „intelligencija“ (интеллигенция), a v Rusku není jen „slavofilský“ směr, ale také prozápadní „okcidentalistický“ směr, takže Kunderova teze je do značné míry problematická. Kultura velkých národů, jako je ruská kultura, také může být ohrožená, a spisovatelé zde tedy plní úkoly do jisté míry podobné jako v malých národech.

Ostatně to, že spisovatelé zajišťují roli, která není jejich, je jistě záslužné, ale má také nevýhody. Jednak spisovatelé nemohou nahradit svými prohlášeními dobré fungování

politických institucí, jednak, jak rozvážně poznamenává Alexis de Tocqueville (1805-1859), „to, co znamená kvalitu u spisovatele, je někdy (parfois) vadou u státníka“ (Tocqueville [1856] 1967 : 240, srv. poněkud odlišný čes. překl. Tocqueville 2003 : 179).

I další Tocquevillovy výroky lze aplikovat také na pražské jaro: „Spisovatelé neposkytli lidu, který ji [revoluci] uskutečnil, pouze své ideje. Dali jí svůj temperament a svůj charakter. Lid byl dlouho pod jejich vlivem a žádné jiné vůdce neměl. Uprostřed hluboké nevědomosti z praktického života si celý národ četbou jejich děl nakonec osvojil instinkty, duševní vlastnosti, záliby a dokonce i vrtochy těch, kdo píše, takže když měl nakonec jednat, přenesl do politiky všechny návyky z literatury.“ (Tocqueville [1856] 1967 : 239-240, srv. odlišný čes. překl. Tocqueville 2003 : 179).

Navíc českou kulturu charakterizuje plebejský demokratismus, což se částečně vysvětluje tím, že u nás scházela malá a střední aristokracie. Intelektuálové byli proto více méně nuceni zajišťovat i její funkci. Podceňovali otázku moci v politice, přeceňovali roli slova, směšovali někdy poznání s jednáním, dávali přednost abstraktním spekulacím před objektivními analýzami. Radikalismus v teorii kombinovaný nelogicky s nerozhodností v praxi byl typický nedostatek « polednových » protagonistů pražského jara 1968 (viz Pithart [1978] 1990 : 22-23).

Pokud jde o „československý model socialismu“, je jasné, že jistým způsobem každá země má svou vlastní „cestu“, v první řadě sám Sovětský svaz. Nezapomínejme, že dokonce i Stalin hovořil nějakou dobu po druhé světové válce o „specifických národních cestách k socialismu“ a že uznával (přínejmenším verbálně) legitimitu jejich plurality (srv. mj. Mastný 2001 : 34). Jak uvádí historik Vojtěch Mastný (* 1936), teprve « [t]o, že jugoslávští komunisté dokázali obrátit stalinismus proti Stalinovi, se mu stalo konečnou pobídkou, aby jejich východoevropským soudruhům zatrhl ‘národní cesty k socialismu’, protože by mohli příkladu následovat. V létě 1948 mohl ještě generální tajemník československé komunistické strany Slánský říci všudypřítomnému Zilliacusovi⁸, že jeho strana kráčí k socialismu svou specifickou cestou. Brzy však dala Moskva najevo, že nebude žádná jiná cesta než sovětská. » (Mastný 2001 : 65).

Kromě toho dávno před Gorbačovem Sovětský svaz toleroval maďarskou cestu za Jánose Kádára (1912-1989), který ji neoznačoval za vyšší model, než je sovětský vzor; nedělal přitom mnoho povyku a uznával bez odporu závazky plynoucí ze spojení se svým sovětským „Velkým bratrem“. Maďarský vzor nebylo v jiných komunistických zemích

---

⁸ Pozn. M. N.: Konni Zilliacus (1894-1967) byl člen britské Labour Party, který sympatizoval s komunismem.

snadné napodobit, protože žádná z nich nepoznala tak krutou a krvavou zkušenost jako bylo vojenské rozdrčení revolty v roce 1956. A právě tato dramatická zkušenost do značné míry vysvětluje spořádané (nebo rezignované ?) sebeomezení reformismu v Kádárově Maďarsku.

Tragédie malých národů střední a východní Evropy ostatně nepřišla jen z Východu a z Ruska, ale především z nacionálně-socialistického Hitlerova Německa, které bylo navýsost evropské a západní. Byl to přece nacismus, který se pokusil zničit židovského géna, o němž hovoří právem Kundera jako o klíčové komponentě střední Evropy. Nacionálně-socialistické Německo nebylo nijak „negramotné“.

Je nepochopitelné, že T. G. Masaryk, jehož teze do značné míry převzali čeští marxističtí revizionističtí intelektuálové v roce 1968, mohl tvrdit, že ruský komunismus je plodem zaostalých podmínek, a že v zemích průmyslově a kulturně pokročilých nenachází ani příznivý terén, ani dostatečný počet stoupců. Vždyť to byl právě Masaryk, který právem zdůraznil, že vznik komunismu nevyplývá z ekonomického (nebo kulturního, mohli bychom dodat) determinismu, ale že to je především věc politická a vojenská. Jak mohl tedy zároveň ubezpečovat, že nízká kulturní a ekonomická úroveň vysvětluje komunismus? I v zemích kulturně vyspělých a průmyslově pokročilých je někdy politický režim oslaben (zejména během války, jak to Masaryk správně postřehl). Není nikterak náhodou, že komunismus vznikl v Rusku jako jeden z následků první světové války a rozšířil se pak ve světě (zejména v takzvané « východní » Evropě) po druhé světové válce.

Masaryk soudí, že bolševismus více ovlivnily ruské tradice než marxismus. Ale cožpak Vladimír I. Lenin (1870-1924) nebyl obviňován z jakobinismu a z blanquismu? Jsou jakobinismus a blanquismus⁹ specificky ruské jevy? A cožpak Marx sám nebyl v jistých obdobích víceméně blanquistický? (viz Wolfe 1965 : 151 n., viz též Wolfe 1966, Wolfe 1967b : 88 n.). « Stalo se módou », konstatuje Alfred George Meyer (1920-1998) v pozoruhodné knize *Leninism*, « připisovat ‘umírněné’ tendence liberálním Evropanům a ‘tvrdé’ tendence Rusům a Asiatům, nemluvě o slavofílech. Ale to je simplistní generalizace, která přechází mlčením jisté autoritářské tradice v Evropě. S ideologií slavofilů se můžeme setkat u Herdera, u Hegela, u Rousseaua nebo u Burkeho, kteří jsou Evropany. » (Meyer 1966 : 236)

Masaryk se domníval, že v Československu nemůže komunismus nalézt příznivé přijetí – zejména ne u Čechů, kteří jsou vyspělí; jen na Slovensku, které Masaryk označil za

---

⁹ Zjednodušeně shrnuto, blanquismus vychází z toho, že revoluce je dílem jen malé menšiny, která pak musí dočasně diktátorsky vládnout. Auguste Blanqui (1805-1881) byl francouzský socialistický revolucionář.

„nigramotné“, měl podle něho komunismus jistý vliv. Ale Masaryk sám uznal, že na Slovensko byl komunismus importován především zvnějšku – z Maďarska, které bylo tehdy přece rozvinutější než Slovensko. A připomeňme, že v Československu po druhé světové válce při posledních svobodných volbách z roku 1946 před komunistickým pučem z února 1948 komunisté výrazně zvítězili ve „vyspělých“ českých zemích, zatímco byli těžce poraženi na „zaostalém“ Slovensku. Při těchto posledních svobodných volbách z roku 1946 se Komunistická strana Československa stala celkově s 38% hlasů nejsilnější stranou a mohla proto obsadit klíčové posty, včetně premiéra, zatímco v Rusku v roce 1918 při posledních svobodných volbách získali bolševici jen čtvrtinu hlasů, daleko za socialisty-revolucionáři (esery), kteří obdrželi téměř dvakrát tolik.

Ve svém eseji *Sovětské Rusko a my* Masaryk srovnává Československo s Ruskem a klade důraz na « ohromný rozdíl » mezi nimi. Uvádí například: „...ruští bolševici tvoří mizivou část obyvatelstva [...]. U nás socialistické strany reprezentují téměř polovinu obyvatelstva. [...] Okupace vlády po ruském způsobu byla by [u nás, pozn. M. N.] nemožná.“ (Masaryk [1933] 1939 I : 367, Masaryk 1990 : 38)

Nelze ale přece (zprv) srovnávat, jaká část obyvatel je v bolševické straně v Rusku, tj. kolik členů mají, s tím, kolik procent obyvatel socialistické strany v Československu « reprezentují ».

Kromě toho (zadruhé) pokud Masaryk bere za předmět komparace všechny socialistické strany v Československu, měl by je srovnávat se všemi socialistickými stranami v Rusku, tedy včetně takzvaných socialistů-revolucionářů (eserů), kteří tam s přehledem vyhráli volby v roce 1918, a ne pouze s bolševiky.

Last but not least (zatřetí) není nutně výhodou (jak se mylně domníval Masaryk), když je v zemi silná lidová podpora socialistických stran. Jak v Rusku, tak později v řadě dalších zemí, včetně Československa, vznikly přece komunistické strany rozkolem uvnitř sociálnědemokratické strany. Logicky tedy silná lidová podpora sociálnědemokratické strany může být (i když ne nezbytně) naopak okolností, která zvyšuje zranitelnost země vůči komunistickému nebezpečí. A tak tomu bylo právě v českých zemích (na Slovensku byla situace odlišná).

Jak jsem upozornil ve svém desetistránkovém nekrologu Maurice Duvergera (viz Novák 2015), tento francouzský politolog ve své vlivné knize *Janus: les deux faces de l'Occident* (Janus: dvě tváře Západu) zdůrazňuje podstatný rozdíl mezi 1) zeměmi bez socialistické strany, 2) zeměmi se socialistickou stranou, ale bez komunistické strany a 3) zeměmi, které mají socialistickou (resp. sociálnědemokratickou) i komunistickou stranu (viz

Duverger 1972: 210). První Československá republika a podobně i Česká republika po rozdělení československé federace patří do té třetí kategorie (první reprezentují Spojené státy, druhou po druhé světové válce například Velká Británie nebo severské státy). Nemohu se v této souvislosti pouštět do známých diskusí o tom, zda neexistence relevantních socialistických stran v USA je nebo není anomálií, ale je v každém případě jisté, že ta *třetí kategorie zemí, které mají nejen sociálnědemokratickou, ale i komunistickou stranu, a do níž nesporně patřily a do jisté míry dodnes patří české země, je ze všech tří zdaleka nejhorší.*¹⁰

Slavný americký sociolog politiky Seymour-Martin Lipset (1922-2006) se ve své nejznámější knize *Political Man* z roku 1960 snažil takové tři politické kategorie zemí dát do souvislosti s odpovídajícími třemi stupni ekonomického vývoje průmyslových zemí po druhé světové válce. Píše o tom podrobně v knize *Systémy politických stran* (viz Novák 1997: 55-56). Stojí za zmínku, že na rozdíl od toho, co čeští autoři bezmyšlenkovitě jeden po druhém papouškují, Československo nepatřilo tehdy k nejvyspělejším průmyslovým zemím, ale spadalo až do třetí kategorie pokud jde o stupeň ekonomického vývoje (pravda, s takovými zeměmi jako je například Island, Rakousko nebo Spolkové Německo, o čemž dnes můžeme jen snít).

„Ve dvou nejbohatších zemích, Spojených státech a Kanadě, nejenže komunistické strany takřka neexistují, ale ani socialistické strany se v nich nikdy neetablovaly jakožto důležité politické síly.

V deseti¹¹ dalších bohatých státech – na Novém Zélandu, ve Švýcarsku, Švédsku, Velké Británii, Dánsku, Austrálii, Norsku, Belgii, Lucembursku a Nizozemsku –, které následují na druhém místě s ročním příjmem na osobu s více než 500 dolary roku 1949 (posledního roku, pro který existují standardizované statistiky OSN), převládá jako forma levicové politiky umírněný socialismus. V žádné z těchto zemí se komunistické straně nepodařilo získat víc než 7% hlasů, a obecný průměr komunistických hlasů v těchto zemích byl zhruba 4%.

V osmi evropských zemích s ročním příjmem na obyvatele pod 500 dolary v roce 1949 – na Islandu, ve Francii, Československu, Finsku, Spolkové republice Německo, Maďarsku, Itálii a Rakousku –, kde se odehrály přinejmenším jedny volby, při nichž se komunistické a nekomunistické strany mohly svobodně střetávat, komunistická strana získala

---

¹⁰ Dodejme, že Československo mělo nesrovnatelně větší procento obyvatel v komunistické straně než kterákoli jiná evropská komunistická země. V říjnu 1948 bylo v komunistické straně 21,7% (!) obyvatel Československa. Na druhém místě mezi evropskými komunistickými zeměmi bylo tehdy Maďarsko s 12% a na třetím místě Bulharsko s 6,9% (viz Shoup 1981). Pokud bychom chtěli najít čísla srovnatelná s Československem, museli bychom jít do Severní Koreje Velikého Vůdce Kim ir-sena (1912-1994).

¹¹ V knize je lapsus: osmi (eight) místo deseti.

víc než 16% hlasů v šesti zemích a víc než 20% hlasů v celkovém průměru všech osmi zemí této skupiny. A dvě země, kde příjem na hlavu byl tehdy nízký a přesto hlasy pro komunisty byly také poměrně málo početné – Německo a Rakousko –, měly tehdy přímou zkušenost se sovětskou okupací.“ (Lipset [1960] 1963: 45-46)

Někteří lidé na Západě došli na základě těchto skutečností k závěru, že chudé země, zejména takzvaný třetí svět, by se měly co nejrychleji industrializovat, čímž by se předešlo komunistické hrozbě. Ne tak Lipset, který poukazuje na to, že extremistické strany opírající se o nejchudší vrstvy, zvláště pak strany komunistické, se projevují v zemích nově a rychle industrializovaných právě tak jako v nejchudších zemích. Všude, kde došlo k překotné industrializaci, která vyvolala náhlé porušení rovnováhy mezi starým a novým stavem věcí, se v dělnických stranách posílily extremistické tendence. Lipset to ukazuje na příkladu vývoje levicových hnutí v severoevropských zemích prvních dvou desetiletí 20. století. V Dánsku se průmysl rozvíjel postupně, rytmus průmyslové koncentrace byl také poměrně pomalý a dělníci tak mohli najít slušné ubytování. Krajně levicová hnutí jistě důležitosti se v Dánsku mohla objevit jen v některých rychle se vyvíjejících průmyslových centrech. Naproti tomu v Norsku, které se mezi skandinávskými zeměmi industrializovalo poslední, ale zato obzvlášť rychle, se v dělnickém hnutí prosadila krajně levicová tendence. Norsko, prakticky jediná země v Evropě, kde v době založení Kominterny probíhal proces rychlé industrializace, bylo také jedinou zemí, ve které se dělnická strana v takřka neztenčeném množství přidala ke komunistům.

Jak upozornil americký politolog Robert Alan Dahl (1915-2014), v počátečních etapách vedla industrializace k zintenzivnění kumulativního rozdělování nerovností. Marx a Engels byli svědky této fáze, kterou interpretovali a odsoudili. „Jejich popisy byly přesné, ale jejich prognózy nikoli.“ (Dahl 1990, čes. překl. Dahl 1995: 84)

Ve své slavné knize *The Stages of Economic Growth*, jejímž podtitulkem je *A Non-Communist Manifesto*, spatřoval americký ekonom, politický teoretik a poradce amerického prezidenta Lyndona B. Johnsona (1908-1973) Walt Whitman Rostow (1916-2003) v komunismu „nemoc období přechodu“ (viz Rostow 1960: 164). Neškodí k tomu však ocitovat rozvážná slova Raymonda Arona (1905-1983) z jeho knihy přednášek *Demokracie a totalitarismus*: „Doposud si žádná průmyslově rozvinutá země dobrovolně nezvolila režim monopolní strany komunistického typu.¹² Ale bylo by neopatrné z toho vyvozovat závěry pro budoucnost. Jsou přinejmenším dvě možnosti. Tyto druhy režimů se zvláště v dnešním světě

---

¹² Lze ovšem podle mě pochybovat o tom, zda se tohle vztahuje i na Československo (nebo přesněji na české země) po druhé světové válce (pozn. M. N.).

mohou rozšiřovat ideologickou nákazou zvnějšku, a to i bez výboje. Jisté režimy monopolní strany vzešly z průmyslově rozvinutých společností: hitlerovský režim nastoupil po výmarské republice. Ústavní režimy jsou zranitelné ve dvou momentech, nikoli pouze v jednom: Jsou zranitelné [nejen, pozn. M. N.] v počátečním období industrializace, ale také v jakémkoli období krize.“ (Aron 1965: 363, srv. poněkud odlišný čes. překl. 1993: 201).¹³ Na jiném místě Aron argumentuje, že ruští bolševici „[d]okázali pozoruhodným způsobem, že se typ státu, který nazývají socialistickým, může objevit v kterékoli fázi ekonomického vývoje, za jediné podmínky, že marxisticko-leninská strana převezme moc. Revoluce tohoto typu je podle ekonomických okolností více nebo méně pravděpodobná, ale je možná všude.“ (Aron 1965: 255, čes.překl. Aron 1993: 141)

Vraťme se však k Masarykovi. Přes veškeré mé výhrady k němu považuji za nutné na druhé straně zdůraznit, že ruský bolševismus nicméně podle Masaryka nelze tamními nepříznivými podmínkami ospravedlnit: „Mnohé z vad nynějšího [komunistického] Ruska, jež jsme v těchto člancích uvedli, vyplývají docela patrně z bolševictví samého; jsou to jeho nedostatky vnitřní, dané jeho podstatou. Omlouvat tyto vady jen carskou výchovou nelze.“ (Masaryk ([1933] 1939 I : 388, Masaryk 1990 : 52-53) A především: „[J]sem přesvědčen, že soustava Lenina i jeho praxe je nesprávná a že se nejen nehodí do poměrů našich, ani do poměrů západní Evropy, nýbrž že se nehodí ani samému Rusku.“ (Masaryk (1933) 1939 I : 413, Masaryk 1990 : 71). Rozumí se samo sebou, že v těchto dvou posledních bodech čeští revizionističtí marxisté šedesátých let 20. století Masaryka nenásledují a následovat ho nemohou.

---

¹³ To je Aronův „probabilismus“, ke kterému se také já hlásím. Určitý stupeň ekonomického vývoje (nebo určitý typ kultury) zvyšuje pravděpodobnost nástupu komunismu (nebo jiného autokratického režimu), jiný stupeň ekonomického vývoje (nebo jiný typ kultury) naopak pravděpodobnost vzniku takového režimu snižuje, ale to je vše. Staví se tedy proti jakémukoli ekonomickému (nebo kulturnímu) determinismu: žádný stupeň ekonomického vývoje (ani žádný typ kultury) nemůže automaticky přivodit nějaký autokratický režim, ale bohužel také žádný stupeň ekonomického vývoje (ani žádný typ kultury) nemůže zaručit, že nějaký autokratický režim nevznikne.

Je v každém případě nesprávné radikálně stavět proti sobě ruský a západní marxismus. Leninův a Stalinův bolševismus nelze prostě ztotožňovat s marxismem „ruským“. Někteří ruští marxisté – a nikoli bezvýznamní, například Georgij V. Plechanov (1856-1918) – odmítli bolševismus. Pokud někteří západní marxisté jako Karl Kautsky (1854-1938) rovněž sovětský režim odsoudili, skutečností zůstává, že nejen mnoho západních marxistů, ale i nezanedbatelná část západních intelektuálů obecně, nadšeně podporovala sovětský režim i za nejběsilejšího stalinského teroru.

Neexistoval nějaký zásadní rozpor mezi marxisty « zaostalých » zemí a marxisty « vyspělých » zemí, ani mezi marxisty « Východu » a marxisty « Západu ». Dělicí čára vedla úplně jinudy : mezi těmi, kdo byli ochotni respektovat skutečný vývoj a také dělníky a jejich skutečné problémy na jedné straně, a na druhé straně těmi, pro které byla naopak marxistická revoluční ideologie nade vše a byli připraveni ji vnucovat za každou cenu nejen dělníkům, ale všem.

Už koncem 19. století si někteří realisticky uvažující marxisté všimli, že Marxovy revoluční predikce neodpovídají skutečnému vývoji. To byli, jak už víme, první revizionisté v čele s Eduardem Bernsteinem. Bernstein chtěl přizpůsobit marxistickou teorii empirické zkušenosti. S touto upřímností zpočátku Bernstein u svých sociálnědemokratických spolustraníků « narazil ». „Papež“ sociální demokracie, Karl Kautsky, který se mimochodem narodil v Praze, jakož i jeho kolegové z Druhé Internacionály, se ještě dlouho prohlašovali za pravověrné marxisty. Domnívali se, že marxistický revoluční duch se dá smířit s demokratickou parlamentní taktikou. Kautsky se odvolával na Marxovu myšlenku, podle níž diktatura proletariátu bude vládou nesmírné většiny proti mizivé menšině. Soudil, že počet proletářů se bude zvyšovat a že bude proto v průmyslově rozvinutých demokratických státech možné nastolit socialistické zřízení pomocí voleb: proletáři (drtivá většina populace) v nich vyjádří svou vůli, aniž bude třeba přistoupit k násilné revoluci.

Podle Kautského (podobně jako podle Masaryka) Lenin marxismus zradil : nastolil totiž diktaturu nad proletariátem, nikoli diktaturu proletariátu. Bolševismus je panství hrstky profesionálních revolucionářů místo panství nesmírné většiny obyvatelstva. Kautského konstatování, že sovětský komunismus není diktaturou proletariátu, ale diktaturou nad proletariátem, je přesné. Ale jeho vysvětlení je mylné: myslí si, že vysvětlení této diktatury spočívá v tom, že Rusko je země průmyslově málo rozvinutá, ve které je málo proletářů. To je však vážný optický klam.

Právě v zemích, které jsou průmyslově nejvyspělejší, už neroste podíl dělnické třídy, ale spíše „bílých límečků“, tj. zaměstnanců bank, pojišťoven, obchodu, správy, školství atd.

To ovšem znamená, že revoluční diktatura dělnické třídy nemůže představovat v nejvyspělejších zemích „nesmírnou většinu“ občanů. Koncepce proletářské revoluce pomocí volebních úřadů tak ztrácí smysl, a to tím spíš, že dokonce ani dělníci sami nejsou většinou revoluční. Sociálně-ekonomický vývoj v krátkém 20. století neodpovídá Marxovým apokalyptickým předpovědím (polarizace společnosti, proletarizace, pauperizace atd.) a idea marxismu, který by byl revoluční a zároveň demokratický tím padá.

Těm, kdo hlásají, že Marxovo učení jeho stoupenci, žáci nebo epigoni „deformovali“, „překroutili“ nebo „zradili“, je třeba říct, že to *není přece vina Marxových epigonů, že Marxovy revoluční předpovědi reálný vývoj nepotvrdil. Je tomu právě naopak : jak „deformace“, tak „revize“ marxismu (Bernsteinovy z roku 1899, ten totiž revidoval samotného Marxe, nikoli českých marxistických revizionistů šedesátých let 20. století, kteří revidovali v podstatě jen Stalina) vznikly jako důsledek základního faktu, že Marxova proroctví reálný vývoj vyvrátil. Těm, kdo přesto chtěli uvést marxistické revoluční teze do praxe, pak nezbývalo než používat násilných a despotických prostředků (to je kořen domnělých „deformací“). A ti, kdo naopak poctivě uznali, že skutečnost se neshoduje s Marxovými proroctvími, museli logicky „revidovat“ nebo ještě lépe vyloženě opustit marxistickou proročskou vizi (viz Novák 2000). Jedná se tedy o dva aspekty jedné a téže základní skutečnosti : mylnosti « vědeckých » Marxových předpovědí. Jeho prvním aspektem je neshoda Marxových revolučních predikcí s reálným vývojem « kapitalistických » společností, jeho druhým aspektem je komunistický gulag jako jediné skutečné ztělesnění a jediná logická realizace Marxových vizí.¹⁴*

Není tedy divu, že Marxovo myšlení slouží jednak v komunistických zemích k ospravedlňování despotické moci, jednak v západních zemích k radikálnímu odsuzování « buržoazního » demokratického kapitalismu. „Ať se říká cokoli, Marx nese svůj díl odpovědnosti na tomto dvojím užívání svého myšlení, tj. jednak jako ideologického základu totalitární despotie, jednak jako nesmiřitelné kritiky společnosti, která je konec konců přece jen liberální. Jeho odpovědnost spočívá ve spojení analýzy a odsouzení kapitalismu na jedné straně, se socialistickou proročskou vizí a utopií na straně druhé. [...] Proročská vize, vyvrácená vývojem kapitalismu a zároveň i zkušeností tzv. socialistických režimů, zůstává stejně prázdná jako byla na samém počátku: Jak by se mohl proletariát stát vládnoucí třídou? Proč by se náhle veřejné vlastnictví projevilo jako bezprecedentně účinné? [...] Mystifikace začíná

---

¹⁴ Tento druhý aspekt podrobně zdůvodňuji v textu nazvaném „Od Marxe ke komunistickým režimům: Raymond Aron a Leszek Kołakowski“ (viz Novák 2007. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/309547184_Od_Marxe_ke_komunistickym_rezimum_Raymond_Aron_a_Leszek_Kolakowski).

Marxem samým, když označil svou prorockou vizi za vědu.“ (Aron 1977: 150 a 151, viz též Aron 1983: 667)

Jak jsem podrobně vyložil ve své francouzské studii « L. Althusser et L. Kołakowski : La théorie marxiste est-elle responsable ? » (L. Althusser a L. Kołakowski : Je marxistická teorie odpovědná ?) (viz Novák 2000 : 59-73), argument, podle něhož lze nedemokratický ráz režimů sovětského typu vysvětlit zaostalostí Ruska a pozdějším mechanickým přejímáním sovětského « modelu » v jiných zemích – ať už dobrovolným nebo vnuceným – je zvlášť nelogický. *Pokud byl komunismus v Rusku « zdeformován » v důsledku jeho zaostalosti, proč tedy nebyl úspěšně uskutečněn aspoň v těch zemích, které byly průmyslově vyspělé a zároveň nezávislé na Sovětském svazu ?* Kdyby tomu tak bylo, tj. kdyby se « demokratický komunismus » podařilo uskutečnit ve vyspělých západních zemích, které k tomu podle Marxova učení měly mít vhodné podmínky už v druhé polovině předminulého století, tj. zhruba sto let před pražským jarem, pak by se obhajoba prostřednictvím « nepříznivých podmínek » a « mechanického přejímání » dala přijmout. Tak tomu ovšem není, a proto je argument « nepříznivých podmínek » neudržitelný. Obnažuje hned dvě selhání Marxova učení současně : nejen v marxisticko-leninských státech, které jsou despotické, nikoli demokratické, ale zároveň i v nezávislých průmyslově vyspělých zemích, v nichž žádný komunismus – a už vůbec ne demokratický – nenastal, přestože podle Marxe tam už dávno měl být (viz Novák 2000; srv. též Novák 2007).

Leninovo pojetí totalitární strany revolucionářů z povolání nevzniklo ostatně jen v reakci na zvláštní podmínky « zaostalého » Ruska, ale ještě více v reakci na *podmínky průmyslově vyspělých zemí* západní Evropy, v nichž proletariát nebyl – v rozporu s Marxovými očekáváními – ani revoluční ani pauperizovaný (zbídačený). Místo toho aby Lenin uznal, že Marx se ve svých « vědeckých » předpovědích zmýlil, přišel s něčím, co mělo umožnit Marxovu prorockou vizi nadále hájit a zdůvodnit, že její uskutečnění se jen dočasně odkládá. Tím nástrojem je Leninova teorie « imperialismu ». Podle ní průmyslově nejpokročilejší (podle Lenina « imperialistické ») země západní Evropy vykořisťují nerozvinuté země (podle dnešní terminologie « rozvojové » země « třetího světa »). « Imperialistické » státy tak získávají „koloniální nadzisky“, kterých používají mezi jiným i k tomu, aby « zkorumpovali » část dělnické třídy svých vlastních zemí, takzvanou „dělnickou aristokracii“. Tato dělnická aristokracie pak podle Lenina ovlivňuje dělnické hnutí směrem k reformismu a « oportunistu », proto dělnické hnutí samo o sobě není revoluční, jak by podle Marxe mělo být. Logicky tedy podle Lenina jeho typ totalitární strany profesionálních revolucionářů, která musí dělnické třídě vnést « revoluční uvědomění » zvenčí, není nutný jen

v Rusku (nebo obecněji jen v průmyslově opožděných zemích), ale stejně tak i v průmyslově nejpokročilejších « imperialistických » státech západní Evropy.

Lenin v roce 1920 v předmluvě k francouzskému a německému vydání své knihy *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu* píše mezi jiným : „Kapitalismus, jak je ukázáno v tomto spise, vytvořil dnes *hrstku*¹⁵ velmi zámožných a mocných států [...], které odírají – pouhým ‘stříháním kuponů’ – celý svět. [...]

Je pochopitelné, že z takových nesmírných *nadzisků* (kapitalisté je shrabují ještě kromě zisků vydřených z dělníků ‘vlastní’ země) je *možno korumpovat* dělnické vůdce a hořejší vrstvu dělnické aristokracie. [...]

Tato vrstva změšťáčetých dělníků čili dělnické aristokracie [...] je hlavní oporou II. Internacionály a dnes hlavní *sociální* (nikoli vojenskou) *oporou buržoazie*. [...]

Kdo nepochopí hospodářské kořeny tohoto jevu, kdo nezhodnotí jeho politický a sociální význam, nemůže se ani o krok přiblížit k řešení praktických úkolů komunistického hnutí a nastávající sociální revoluce.“ (Lenin 1949a : 13 a 14)

V jednom svém projevu z prosince 1920 Lenin výslovně zdůrazňuje: „Neboť nejen u nás, v jedné z nejzaostalejších kapitalistických zemí, ale i ve všech ostatních kapitalistických zemích je proletariát ještě tak roztržtý, tak zdeptán, leckde tak zkorumpován (zkorumpován právě imperialismem v jednotlivých zemích [pozn. V. I. Lenina]), že organizace všeho proletariátu nemůže jeho diktaturu uskutečnit přímo. Diktaturu může uskutečnit jedině předvoj, který do sebe vstřebal revoluční energii třídy.“ (Lenin 1955 : 13)

Známý filozof Herbert Marcuse (1898-1979) konstatuje ve své knize *Soviet Marxism: A Critical Analysis*: „Pokud se stává centrem sovětského marxismu ‘dělnicko-rolnická revoluce’, a nikoli jen dělnická, není tomu tak jenom proto, že revoluce uspěla v Rusku, ale proto, že revoluční potenciál průmyslové dělnické třídy se zdál oslabovat v celém pokročilém kapitalistickém světě. Je to tento fakt, který z dlouhodobého hlediska určoval vývoj sovětského marxismu. [...]

Už před první světovou válkou se jasně ukázalo, že ‘kolaborující’ část proletariátu byla kvantitativně a kvalitativně odlišná od úzké vyšší vrstvy korumpované monopolistickým kapitalismem, a že sociální demokracie a odborová byrokracie byly něčím jiným než ‘zrádci’: správnější by bylo říct, že jejich politika velmi přesně odrážela ekonomické a sociální podmínky největší části dělnického hnutí průmyslově vyspělých zemí. [...]

---

¹⁵ Není-li uvedeno jinak, zvýraznil to sám Lenin.

Je pravda, že Leninova kniha *Co dělat ?*, kde tyto myšlenky našly svou klasickou formulaci, byla napsána během boje ruských marxistů o vedení zaostalého proletariátu, ale jejich důsledky vysoce přesahují tento kontext. Konečný cíl je formulován na začátku Leninova pamfletu : je jím reformistický tábor rozvíjející se uvnitř ‘mezinárodní sociální demokracie’. Tu podle Lenina reprezentují Bernstein a Millerand¹⁶, kteří požadují sociální demokracii ‘přeměnit ze strany sociální revoluce v demokratickou stranu sociálních reforem’¹⁷. Kromě toho se [Leninův, pozn. M. N.] výraz ‘třídní uvědomění vnesené zvenčí’ nezrodil v ruské situaci, ale pronesl ho [nejprve, pozn. M. N.] Kautsky ve své polemice proti návrhu programu rakouské sociálnědemokratické strany. Leninova polemika se neobracela jen k vlastním požadavkům ruské situace, ale směřovala k obecnému mezinárodnímu vývoji marxismu, který sám odrážel tendenci ke spolupráci mezi třídami uvnitř důležitých segmentů dělnického hnutí.“ (Marcuse 1963 : 30-33)

Leninismus je nesporně *mezinárodní* revoluční strategie. Jejím cílem bylo udržet marxistické ideje za mezinárodní situace, která neodpovídala Marxovým předpovědím a cílům. Leninův kontrast s Marxovým myšlením je ostatně menší než by se na první pohled mohlo zdát. Marx sice podporuje britský kolonialismus a podtrhuje jeho pokrokovou úlohu; nicméně také spolu s Bedřichem Engelsem (1820-1895) odsuzuje zburžoaznění anglických dělnických představitelů, zejména na kongresu v Haagu roku 1872, kde tvrdí, že jsou „zaprodání“ buržoazii (viz Gerth 1958 : 29, 186 a 262).

Engels jde ještě dál. Lenin mj. cituje ve spisku *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu* z jeho dopisu Marxovi ze 7. října 1858: „Anglický proletariát se fakticky stále víc poměšťáčekuje, takže se zdá, že tento nejměšťáčtější z národů to chce dotáhnout tak daleko, aby měl vedle buržoazie i buržoazní aristokracii a buržoazní proletariát. U národa, který vykořisťuje celý svět, je to ovšem do jisté míry pochopitelné.“ (*Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx*, sv. II : 290; <https://www.marxists.org/francais/lenin/works/1916/vlimperi/vlimp8.htm>; Lenin 1949a : 100). Lenin v této souvislosti poznamenává, že v Anglii se tendence imperialismu rozdělovat dělníky a posilovat u nich oportunistus, objevila dávno před koncem 19. století, tj. ještě za života Marxe a Engelse, a že tato tendence se později projevuje v dalších „imperialistických“ zemích.

---

¹⁶ Pozn. M. N.: Alexandre Millerand (1859 - 1943) byl francouzský politik, stoupenec reformistického socialismu. V roce 1899 se stal prvním socialistickým ministrem ve vládě francouzské 3. republiky, v roce 1920 krátce premiérem a poté v letech 1920-1924 prezidentem republiky.

¹⁷ Pozn. M. N.: Marcuse zde má na mysli Leninova vyjádření, která najdeme na začátku Leninova pamfletu *Co dělat?* (čes. viz Lenin 1949b: 13 a 14).

Nelze tvrdit, že Marx považuje socialistickou revoluci jen za věc průmyslově vyspělých zemí. Píše například v *Německé ideologii*: „Všechny kolize v dějinách pramení tedy podle našeho názoru z rozporu mezi výrobními silami a formou styku. Není ostatně nutno, aby tento rozpor, má-li vést v nějaké zemi ke kolizím, byl přímo v této zemi vyhnán na ostří nože. Konkurence vyvolaná rozšířeným mezinárodním stykem s průmyslově vyspělejšími zeměmi stačí, aby vytvořila podobný rozpor i v zemích s méně vyvinutým průmyslem...“ (Marx-Engels 1952 : 82).

Marx se ostatně neomezuje na tvrzení, že v důsledku kontaktu s vyspělejšími zeměmi je země méně vyspělé budou moci dohnat. Ve svém článku „Revoluce v Číně a v Evropě“ z 20. května 1853, napsaném pro *New York Daily Tribune*, Marx vysvětluje, že zaostalá země, probuzená z dogmatického spánku díky vlivu modernějších zemí, může pak zpětně mít pozitivní vliv na tyto vyspělé země: „Základní podmínkou zachování staré Číny byla úplná izolace. Jakmile Anglie s touto izolací násilně skoncovala, nastal rozklad stejně nevyhnutelně, jako nastává u mumie pečlivě uchovávané v neprodyšně uzavřené rakvi, jakmile se dostane do styku s čerstvým vzduchem. Nyní, když Anglie způsobila revoluci v Číně, vzniká otázka, jak bude tato revoluce za čas zpětně působit na Anglii a prostřednictvím Anglie na Evropu. Odpověď na tuto otázku není těžká. [...]

... nepříhodí-li se nic zvláštního, musí stejně nastat chvíle, kdy se rozšiřování trhu nebude s to vyrovnat tempu rozšiřování britského průmyslu, a tato disproporce vyvolá novou krizi právě tak nutně a nevyhnutelně, jako ji vyvolala v minulosti. Jestliže se však jeden z velkých trhů naráz scvrkne, příchod krize se nezbytně urychlí. A právě takový bude nyní nevyhnutelně vliv čínského povstání na Anglii. [...]

A protože britský průmysl a obchod už prošly větší část svého pravidelného ekonomického cyklu, lze za těchto okolností s jistotou předvídat, že čínská revoluce vrhne *jiskru* [zvýraznil M. N.] do výbušné miny dnešního průmyslového systému a způsobí výbuch dávno dozrávající všeobecné krize, která se rozšíří za hranice a po níž vzápětí přijdou politické revoluce na kontinentě. Bude to zajímavá podívaná, jak Čína bude vnášet zmatek do západního světa, zatímco západní mocnosti přivázejí na anglických, francouzských a amerických válečných lodích ‚pořádek‘ do Šanghaje, Nankingu a k ústí Velkého průplavu.“ (čes. překl. in : <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1853/051853.html>).

Často se uvádí, jak Marx nenáviděl carské Rusko. Nemělo by se však zapomínat, že Marx časem svůj postoj změnil a že například napsal v předmluvě k ruskému vydání *Manifestu komunistické strany* z roku 1882 : „Může ruská občina – tato ostatně již podloměná forma pravěké pospolitě formy půdy – přejít bezprostředně ve vyšší formu komunistické

pospolitě držby ? Anebo naopak musí dříve projít týmž procesem rozkladu, kterým prochází v historickém vývoji Západu ? Jediná dnes možná odpověď na tuto otázku je : Stane-li se ruská revoluce *signálem* [zvýraznil M. N.] proletářské revoluce na Západě, takže se budou obě navzájem doplňovat, může být nynější ruské společné vlastnictví půdy východiskem komunistického vývoje.“ (Marx-Engels 1949 : 10) A právě tuto roli „signálu“ nebo „jiskry“ Lenin připisoval bolševické revoluci v Rusku.

Shrnuto a podtrženo: leninismus nemůže být ani náhodou považován za pouhou deformaci marxismu způsobenou zvláštními okolnostmi v Rusku. Leninovy hlavní politické „inovace“ oproti Marxovi (teorie imperialismu, koncepce totalitární strany revolucionářů z povolání, role nerozvinutých zemí v mezinárodním revolučním hnutí) se všechny opírají o Marxe a Engelse, i když se dají u těchto „klasiků“ marxismu najít i myšlenky zdánlivě opačné. Lenin byl přesvědčený následník Marxe a Engelse a jeho inovace byly motivovány přáním udržet marxismus za nové mezinárodní situace, která mu byla nepříznivá. « Lenin se zkrátka rozhodl uskutečnit Marxovo proroctví, přestože Marxovy predikce se nesplnily. » (Rostow 1960 : 159)

Jak uvádím ve své knize *Mezi demokracií a totalitarismem* : « Odbýt do nebe volající skutečnost, že Marxova učení bylo masově a dlouhodobě používáno k vytvoření, udržování, propagování a vnucování režimu, který má na svědomí více obětí než kterýkoli jiný režim v celých dosavadních lidských dějinách, frází o tom, že Marx sám ‚nemá nic společného‘ s komunistickým Sovětským svazem, nelze ohodnotit jinak než slovy Juliána Bendy (1867-1956) jako zradu vzdělanců. » (Novák [2007] 2008: 85)

Komunismus leninského typu zůstal ostatně až do konce krátkého 20. století jediným velkým politickým hnutím marxistické orientace, a to nejen na Východě, ale i na Západě, zatímco socialisté a sociální demokraté byli nakonec nuceni vzdát se odkazu na marxismus, jak to učinila zejména německá sociální demokracie na svém slavném kongresu v Bad-Godesbergu roku 1959. Jinak řečeno, jedině marxismus komunistických stran v politice hrál skutečnou roli : « le seul à avoir le rôle effectif » (Castoriadis [1983] 1999 : 102).

Může existovat nějaká syntéza mezi komunismem a demokracií, jak se to šířilo mezi marxistickými revizionisty šedesátých let? Iluzi, že něco takového je možné, podlehlí nejen oni, ale na dlouho i mnoho západních intelektuálů (mj. stoupenci takzvané teorie konvergence, o níž píšu na jiném místě), nikoli však francouzský sociolog Raymond Aron. Když Aron srovnává menševickou (sociálnědemokratickou) a bolševickou (komunistickou) interpretaci sovětského režimu, připomíná, že zpočátku se tyto dvě koncepce zdály velmi blízké. Historická zkušenost však ukázala, že jsou neslučitelné a hlavně že v praxi vyústí do

zcela jiných režimů. „Stojíme tu tedy, domnívám se, před historickou alternativou: Bud' se směřuje k uchopení moci násilím a dospěje se k režimu, který nemusí být nezbytně totožný s konkrétním ruským režimem, tak jak ho máme před očima, který však přinejmenším vylučuje formální a parlamentní svobody; nebo se odmítá násilí a přistoupí se na to, že se bude hrát hra plurality stran v rámci parlamentního zřízení, a – věříme-li v tom komunistům – nevyjde se z kapitalismu. V jednom případě dále žije více nebo méně socializující demokracie [...] a pluralitní stranický systém, v případě druhém se po revoluci, která se dovolává marxismu a proletariátu, ustaví režim jediné strany.

Existuje třetí možnost? Jako vždy se sní o třetí cestě, o revoluci, která by byla ekonomicky stejně radikální jako komunistická revoluce a přitom by byla politicky stejně liberální jako anglický labourismus. Historicky objevili evropští sociální demokraté dvě cesty, nikoli tři. Proč tato třetí cesta existuje prozatím jenom v představách? Zůstáváme-li ve hře plurality stran, je možno přikročit k významným reformám, ale ne k úplnému znárodnění výrobních prostředků a k úplnému plánování, což by znamenalo zlom v životním stylu a pohrdání legitimními zájmy jednotlivců i skupin.¹⁸ Dnes nemají bolševici a menševici nic společného: Jedni reprezentují autoritářský, ne-li totalitární typ režimu, a druhí, i když se víceméně dovolávají marxistického učení, jsou integrováni do tzv. ústavně pluralitních režimů.“ (Aron 1965a: 308-309, čes. překl. Aron 1993: 169-170, překlad jsem poněkud upravil podle originálu.)

Připomeňme, že na Západě se dlouho často považovalo za silnou stránku komunistických režimů sovětského typu jejich ekonomická struktura (obdivovala se mj. neexistence nezaměstnanosti a centrální plánování, které mnozí západní intelektuálové v padesátých a šedesátých letech, například v České republice dodnes oceňovaný francouzský filozof Paul Ricoeur (1913-2005), považovali za „racionální“), zatímco předmětem kritik byl nanejvýš nedemokratický politický režim. Sledujeme-li však proces transformace a tranzice bývalých komunistických zemí, nemůžeme si nepovšimnout, že předmětem kritiky nebyl už jen politický monopol nebo hegemonie komunistické strany, ale také direktivně plánované komunistické hospodářství. Krajní případ představuje Čína, která si dokonce ponechala politický monopol komunistické strany, ale komunistické direktivně plánované hospodářství opustila a přešla v podstatě na tržní hospodářství. Československý model socialismu s lidskou tváří, jinak řečeno demokratický komunismus, je tedy nejen iluzorní, ale po roce 1989

---

¹⁸ Na jiném místě Aron konstatuje: „Když bylo úplně zrušeno právo na vlastnictví výrobních prostředků, bylo současně zrušeno soutěžení stran.“ (Aron 1965a : 145, čes. překl. Aron 1993 : 78)

je zároveň naprosto anachronický. Dochází-li za komunismu k demokratizaci, nevede to k nějakému demokratickému komunismu, ale ke zhroucení komunismu.

Rekapitulujme nakonec klíčové omyly českých revizionistických marxistů šedesátých let 20. století. Jsou zaprvé obětí starých vlasteneckých « preludů » (jak se vyjadřuje Václav Havel), podle nichž je Československo středem či pupkem světa, zadruhé (a to je důležitější) jsou obětí optického klamu, podle něhož hrůzy komunismu plynou z jeho ztělesnění v zaostalém Rusku a z jeho mechanické nápodoby v rozvinutějších zemích. S tím souvisí zatřetí a především iluze, že je tu možná jakási doposud nikde jinde ve světě neexistující syntéza komunismu a demokracie, « socialismus s lidskou tváří », kterým se Československo jako úplně první země prý velmi přiblíží « autentickému Marxovi ». Vlivem zaslepenosti marxistickou ideologií tvrdí revizionističtí marxisté šedesátých let navzdory všem neblahým zkušenostem, že « autentický » marxismus a « autentický » socialismus « nemají nic společného » s reálně existujícím socialismem a jsou tak neschopni rozpoznat skutečné problémy.

Bibliografické reference

Aron, R. (1965), *Démocratie et totalitarisme*, Paris, Gallimard, coll. Idées.

Aron, R. (1977), „De la libéralisation“, Pp. 189-205 in: Aron, R., Christophe, D., G. Cottier et al., *Penser dans le temps. Mélanges offertes à Jeanne Hersch*, Lausanne, L'Âge d'homme.

Aron, R. (1983), *Mémoires*, Paris, Julliard.

Aron, R. (1993), *Demokracie et totalitarismus*, Brno, Atlantis.

Beneš, E., ([1945] 1948, *Demokracie dnes a zítra*, Praha, Čin.

Bernstein, E. (1899), *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Stuttgart, Verlag von J. H. W. Dietz Nachf. Dostupné na:
<https://www.marxists.org/deutsch/referenz/bernstein/1899/voraus/index.html>

Bernstein, E. (1902), *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie*, Praha, Tiskové a vydavatelské družstvo Samostatnost. Dostupné na:
http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/eb_psusd.htm

Castoriadis, C. ([1983] 1999), « Marx aujourd'hui », Pp. 90-104 in : Castoriadis, C. (1999), *Domaines de l'homme. Les carrefours du labyrinthe 2*, Paris, Seuil, coll. « Points ».

Cvekl, J. (1968), « Jaký model socialismu ? », *Nová mysl*, 8/1968, s. 1011-1020.

Cvekl, J. (1970), « Problém 'modelů socialismu' a marxismus », *Nová mysl*, 8/1970, s. 1090-1102.

Dahl, R. A. (1990), *After the Revolution? Authority in a Good Society*, Revised Edition, 1990, New Haven & London, Yale University Press.

Dahl, R. A. (1995), *Demokracie v právním státě ?*, Praha, Nadace Readers International.

Dewitte, J. (1978), « Postface » in: L. Kołakowski, *L'esprit révolutionnaire*, Bruxelles, Ed. Complexe, s. 255-289.

Duverger, M. (1964), *Introduction à la politique*, Paris, Gallimard, coll. Idées.

Duverger, M. (1972), *Janus: les deux faces de l'Occident*, Paris, Fayard

Duverger, M. ([1951] 1981), *Les partis politiques*, Paris, Seuil, coll. Points, 10. (kapesní) vyd. doplněné novou předmluvou.

Duverger, M. (2016), *Politické strany*, Praha, Karolinum, přeložili O. a Z. Velíškovi¹⁹

Furet, F. (1996), *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 2. vyd., Le Livre de poche.

Furet, F. (2018), *Minulost jedné iluze. Esej o ideji komunismu ve 20. století*, Praha, Argo, přeložila J. Lemmonier.

Gerth, G. (1958), *The First International Minutes of the Hague Congress of 1872 with related documents*, Madison, University of Wisconsin.

Havel, V. (1969), « Český úděl? », *Tvář*, č. 2/1969. Dostupné na: <https://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/3/havel-1.pdf>

Hoppe, J. ed. (2004), *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*, Brno, Nakl. Doplněk.

Klíma, I. (1968b), „Jeden projekt a jedna strana“, *Literární listy*, roč. 1, 25.4.1968, s. 1 a 5. Přetištěno in: Hoppe, J., ed. (2004), *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*, Brno, Doplněk, s. 158-166. Dostupné na:

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=LitL/1.1968/9/1.png> a

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=LitL/1.1968/9/5.png>

Kołakowski, L. (1978a), *L'esprit révolutionnaire*, Bruxelles, Ed. Complexe.

Kołakowski, L. (1978b), *Main currents of marxism. Its origin, growth and dissolution*, vol. III The breakdown, Oxford, Clarendon Press.²⁰

Kosík, K. (1963), *Dialektika konkrétního*, Praha, Academia.

---

¹⁹ Tento překlad jsem jakožto autor odborné redakce a revize musel podstatně přepracovat.

²⁰ Originál je v polštině.

- Kosík, K. (1969), „Váha slov“, *Plamen*, roč. XI, 1969, č. 4, s. 16-17. Dostupné na:
<https://ceska-polemika.webnode.cz/l/karel-kosik-vaha-slov/#&gid=1&pid=1>
- Kundera, M. (1968), „Český úděl“, *Listy*, 19.12.1968. Dostupné na:
https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf
- Kundera, M. (1968/1969), „Radikalismus a exhibicionismus“, *Host do domu*, Brno, XV, č. 15, 1968/1969, s. 24-29. Dostupné na:
https://is.muni.cz/el/1423/jaro2011/SOC403/um/Cesky_udel.pdf
- Lenin, V. I. (1949a), *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*, Praha, Nakladatelství Svoboda.
- Lenin, V. I. (1949b), *Co dělat ?*, Praha, Nakladatelství Svoboda.
- Lenin, V. I. (1955), „O odborech, o současné situaci a chybách Trockého“ (projev z 30. 12. 1920), *Spisy*, sv. 32, Praha, SNPL.
- Lipset, S.-M. ([1960] 1963), *Political Man : The Social Bases of Politics*, New York, Anchor Books, Doubleday and Company, Inc. Dostupné na:
https://archive.org/stream/politicalmansoci00inlips/politicalmansoci00inlips_djvu.txt
- Marcuse, H. (1963), *Soviet Marxism: A Critical Analysis*, New York, Columbia University Press. Dostupné na:
https://monoskop.org/images/e/ec/Marcuse_Herbert_Soviet_Marxism_A_Critical_Analysis.pdf
- Marx, K. (1853), „Revoluce v Číně a v Evropě“, *New York Daily Tribune*, 20. 5. 1853, čes. překl. Dostupné na: <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1853/051853.html>.
- Marx, K.-B. Engels (1949), *Manifest komunistické strany. Stanovy Svazu komunistů. Dějiny Svazu komunistů*, Praha, Nakladatelství Svoboda.
- Marx, K.-B. Engels (1952), *Německá ideologie, I. Feuerbach. Protiklad materialistického a idealistického nazírání*, Praha, Nakladatelství Svoboda.
- Masaryk, T. G. (1920), *Sovětské Rusko a my*, Praha, Čas.
- Masaryk, T. G. (1921), *O bolševictví*, Praha, Čin.
- Masaryk, T. G. ([1933] 1939), *Cesta demokracie*, Praha, Čin, sv. I, sv. II.
- Masaryk, T. G. (1990), *O bolševictví*, Praha, Evropský kulturní klub.
- Mastný, V. (2001), *Studená válka a sovětský pocit nejistoty*, Praha, Aurora, přeložili M. a D. Dvořákoví.
- Meyer, A. G. (1957), *Leninism*, Cambridge, Harvard University Press.
- Meyer, A. G. (1966), *Lénine et le léninisme*, Paris, Payot.

Novák, M. (1991), „T. G. Masaryk, critique du marxisme“, Pp. 113-139 in: Peška, V., A. Marès (eds.): *Thomas Garrigue Masaryk, Européen et humaniste*, Paris, EDI et IES

Novák, M. (1997), *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*, Praha, Sociologické nakl. SLON.

Novák, M. (2000), « L. Althusser et L. Kolakowski: la théorie marxiste est-elle responsable? », Pp. 59-73 in: Fragnière, J.-P., Fricker, Y., J. Kellerhals eds., *La vérité est multiple. Essais de sociologie. Hommages au Professeur Patrick de Laubier*, Lausanne, Réalités sociales, Dostupné na:

https://www.researchgate.net/publication/308170239_L_Althusser_et_L_Kolakowski_La_theorie_marxiste_est-elle_responsable

Novák, M. (2007), „Od Marxe ke komunistickým režimům: Raymond Aron a Leszek Kołakowski“, Pp. 124-137 in: Balon, J., M. Tuček (eds.), *Chaos a řád ve společnosti a v sociologii. Sborník textů k životnímu jubileu Miloslava Petruska*, Praha, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy. Dostupné na:

https://www.researchgate.net/publication/309547184_Od_Marxe_ke_komunistickym_rezimum_Raymond_Aron_a_Leszek_Kolakowski

Novák, M. ([2007] 2008), *Mezi demokracií a totalitarismem*, Brno, International Institute for Political Studies, opravený dotisk 1. vyd.

Novák, M. (2015), „Maurice Duverger (1917-2014): světově nejcitovanější francouzský politolog, který měl vždy blízko k sociologii“, *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, roč. 51, č. 1/2015, s. 137-146. Dostupné na:

http://sreview.soc.cas.cz/uploads/d760b4dadf38cb2148b3425bf12549716d253def_15-1-05nekrology12.indd_Novák.pdf

Novák, M. (2021), *Pražské jaro 1968: přerušovaná revoluce?*, Praha, Academia.

Patočka, J. (1990), « Náš národní program a dnešek », Pp. 34-40 in : *Náš národní program*, Praha, Evropský kulturní klub.

Pithart, P. ([1978] 1990), *Osmášedesátý*, Praha, Rozmluvy.

Preisner, R. (1974), « Opožděná odpověď rozhněvanému jakobínu », *Studie*, Řím, č. 39/1974, s. 215-226. Celé číslo je dostupné na:

http://scriptum.cz/soubory/scriptum/studie/studie_1974_039_ocr.pdf

Rostow, W. W. (1960), *The Stages of Economic Growth. A non-communist Manifesto*, New York, Cambridge University Press. Dostupné na:

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-03062A001100030001-6.pdf>

Shoup, P.S. (1981), *The East European and Soviet Data Handbook : Political, Social, and Developmental Indicators, 1945-1975*, New York, Columbia University Press and Hoover Institution Press, Stanford Univerzity.

Slavík, J. (1930), „Za světové války a revoluce“, Pp. 278-382 in: Masaryk, T. G., *Rusko a Evropa*, 1. svazek, 2. opravené vyd., Praha, Jan Laichter.

Slavík, J. (1995), „Za světové války a revoluce“, Pp. 313-349 in: Masaryk, T. G., *Rusko a Evropa*, 1. svazek, revidované vyd., Praha, Ústav T. G. Masaryka.

Sorokin, P. A. (1960), « Mutual convergence of the United States and the USSR to the mixed socio-cultural type », *International Journal of Comparative Sociology*, roč. I, 1960, s. 143–176. Dostupné na: <https://rogersmusings.com.files.wordpress.com/2020/03/sorokin-mutual-convergence-of-the-us-and-ussr-to-the-mixed-sociological-type.pdf>

Sorokin, P. A. (1964), *The basic trends of our times*, New Haven, College & University Press.

Stropnický, M. (2012), *Myslet socialismus bez tanků. Diskurzivní analýza pojetí a úlohy svobody slova v různých interpretacích československého roku 1968*. Rigorózní práce (PhDr.), Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky.²¹

Tinbergen, J. (1961), « Do Communist and Free Economies Show a Converging Pattern? », *Soviet Studies*, roč. 12, 1961, č. 4, s. 333-341. Dostupné na: <https://repub.eur.nl/pub/8102/>.

Tocqueville, A. de ([1856] 1967), *L'ancien régime et la révolution*, Paris, Gallimard, coll. Idées.

Wolfe, B. D. (1965), *Marxism: One Hundred Years in the Life of a Doctrine*, New York, The Dial Press.

Wolfe, B. D. (1966), « Leninism », Pp. 47 násl. in : Drachkovitch, M. M. ed., *Marxism in the Modern World*, Oxford, Oxford University Press.

Wolfe, B. D. (1967b), « Le léninisme », Pp. 73-124 in : Drachkovitch, M. M. ed., *De Marx à Mao Tsé-toung. Un siècle d'Internationale marxiste*, Paris, Calmann-Lévy.

---

²¹ Existuje i knižní vydání, já však cituji z veřejně dostupné rigorózní práce.